

Literatura azi.

De la emoția estetică la emoția democratică

Andreea COROIAN GOLDIȘ

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
“Babeș-Bolyai” University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: al3xgoldis@gmail.com

Literature Today. From the Aesthetic Emotion to the Democratic Emotion

The article analyzes the strategies of new theoretical perspectives which see literature as an ability to build socio-economical skills and the ways these strategies influence literary studies and fiction itself. The main target is to establish the cognitivist theories affecting the literary discourse in French cultural context, where they have been largely debated.

Keywords: literary studies, interdisciplinary, cognitivism, motivating literary discourse, ecology of literature, aesthetic practice.

Premise

Într-o societate a consumerismului și a indicilor manageriali, care a favorizat contextul unui 2007 în care un viitor președinte francez să se întrebe public care mai e rostul finanțării științelor literaturii, discuția despre utilitatea studiului literaturii a devenit un subiect de primă mână pentru filologi, lingviști, didacticieni francezi. Vehemenți împotriva ideii că statul nu trebuie să finanțeze aceste studii pentru că nu reprezintă nimic altceva decât „le plaisir de la connaissance”¹, oameni de cultură importanți precum François Rastier², Jean Marie-Schaffer³, Martha Nussbaum⁴ sau Yves Citton⁵ au sfârșit, însă, prin a argumenta în favoarea studiului literaturii tot în termeni de management, marketing, sociologie.

Lucrarea de față își propune să se raporteze polemic la aceste idei cu circuit internațional din ultimii cinci ani, inventariind și analizând trei direcții dinspre care se încearcă salvarea studiului literaturii. Provocarea discuției provine, astfel, dinspre o raportare emoțională – implicată și inevitabilă – a celor implicați în combaterea ideilor președintelui francez (care a declanșat un adevărat curent de opinie în Franța lui 2007), dar urmărind, în același timp, parcursul discursului argumentativ menit să construiască în jurul umanioarelor un zid puternic. Nu este de neglijat, în acest context, nici mișcarea de reformă inițiată din interiorul domeniului. O astfel de perspectivă a devenit utilă la aproape un deceniu distanță.

Studiile literare „în litigiu”

(1) Din unghiul discursului apărării disciplinelor umaniste, prima încercare de „salvare” vine din interiorul sociologiei literaturii. Dincolo de cea clasică, deja consacrată în studiile literare chiar de la finalul secolului XIX în spațiul francez și așa cum a fost ea redefinită pentru câștigarea statului de orientare distinctă prin Emile Durkheim și apoi prin sociologii marxiști, noua abordare sociologică insistă asupra mediului competiției economice și a supremației marketing-ului care derivă de aici. Socioliteratura și teoriile receptării intră într-o reacție catalizatoare cu lumea publicității și a construirii de brand-uri cu succes la public. Astfel, întrebări precum „cum se formează așteptările unei comunități de studiu al literaturii, cum se exprimă și, mai ales, cum se confirmă aceste așteptări” sau „care sunt cerințele anticipate care trebuie să fundamenteze o ofertă?” sunt frecvente în aceste studii, într-un context al democratizării și structurării studiului științelor umaniste conform unui model de marketing. Indicii că o astfel de raportare a devenit un trend sunt chiar titlurile studiilor la care ne referim aici – termeni precum „ecologie a studiilor literare”, „ideologie managerială, formarea cetățeanului secolului XX sau emoțiile democratice” largesc și restrâng în același timp așteptările cititorului cu privire la studiul pe care se pregătește să-l deschidă.

(2) De cealaltă parte, noile direcții de abordare a literaturii trebuie privite prin prisma apelului la limbajul

altor specializări. În acest context, întrebarea se pune în ce măsură nu doar limbajul este al altor specializări, ci și competențele privite drept relevante. Câte dintre încercările de identificare a plusurilor studiului literaturii în școli nu sunt, de fapt, „furturi” ale competențelor care se formează prin alte discipline, umaniste, e drept. Între transdisciplinaritate și interdependență în rândul umanoarelor, cât la sută din discuția despre literatura în acest context se face cu ceea ce îi este absolut specific literaturii?

În linia răspunsurilor formulate de teoreticienii citați, literatura oferă, în primul rând, posibilitatea de a construi individului o structură mentală sănătoasă. Se face apel în acest context la structura narativă ca fundament al raționamentelor umane. În această linie, Citton va afirma că „étudier une fiction littéraire donne lieu à un travail d'élaboration de sens”⁶ sau, pentru J.M. Schaeffer, ficțiunile sunt „modèles cognitifs analogiques”⁷. Această interpretare nu este întâmplătoare în contextul extrapolării psihologiei comportamental-cognitiviste. Cu cât mai timpurie expunerea copilului la poveste, cu atât mai dezvoltate vor fi competențele lui așa-zis literare. Aplicabilitatea directă promovată și explicitată de J.M. Schaeffer se concretizează, în spațiul real, în luarea deciziilor de zi cu zi. În sialul acestei teorii se impune, însă, întotdeauna, privirea ficțiunii din perspectiva legilor realului, iar ființele ficționale – din direcția persoanelor reale. De aici și abolirea, discutabilă, a diferenței lume reală – lume ficțională și a ideii de „contract de lectură”, care constituie convențiile fundamentale, *sine qua non* ale literaturii. În definitiv, analiza și evaluarea lumii ficționale după principiile societății în general nu mai presupune conștiința convenției literare. Acesta ar fi deja o formă paradoxală de ieșire din sfera literaturii, tocmai pornind de la intenția „salvării” ei.

Din aceeași perspectivă, opera literară ar permite imersiunea într-o altă lume și suprapunerea individualității cititorului peste individualitatea unui personaj, până la identificare. Două sunt consecințele acestei premise, valorificate în direcția formării cetățeanului secolului XX în termeni de empatizare cu „marginalul” (de aici, *parti-pris*-urile social-ideologice ale noilor abordări). Construirea universului imaginar devine instrument privilegiat în inocularea unor principii civice. În funcție de minoritatea sau marginalitatea care se vrea integrată, scriitorul devine un dezvoltator ficțional pe o temă dată: homosexualitate, integrarea persoanelor de culoare sau a rromilor, integrarea femeilor în microclimate sociale masculine ș.a.m.d. Temele sunt de actualitate, iar scopul de a integra comunități restrânse în societate obligă la creionarea lor pozitivă și idealizantă. E ceea ce s-ar putea numi resurecția „tezismului” în literatură. Există, cel puțin în zona statelor postcomuniste, o reticență față de ceea ce presupune o programare impusă a subiectelor operelor literare. Efect post-traumatic împotriva literaturii cu teză, însă extins la orice valorificare în direcția componente

etice. Frica de tezism a provocat, în aceste culturi, o teamă de etic. Or, în contextul noilor abordări, eticul e puternic implicat, căci literatura își propune, în primul rând, formarea individului conform nevoilor societății în care trăiește. Valorificarea în această direcție e mai subtilă. Practic, schimbarea atitudinii față de o comunitate minoritară se vrea realizată mai ales la nivel subliminal. Simplu spus, prin literatură poți să reintegrezi social comunități defavorizate – fără ca măcar cititorii să simtă că sunt persuadați într-o anumită direcție. Subtilitatea insufării unor valori și atitudini a fost pusă în joc, astfel, ca formă de „manipulare pozitivă”.

În termeni de *political correctness*, educație incluzivă și integrare socială, perspectiva asupra literaturii părăsește specificul tradițional al acesteia pentru o sociologie/ecologie a literaturii. Martha Nussbaum⁸ insistă pe modelul educației participative, temă foarte actuală în spațiul american, în contextul augmentării rolului familiei și a mediului social în formarea individului. Astfel, capacitatea de a vedea lumea prin ochii celuilalt, dezvoltată concomitent cu renunțarea la înclinația naturală spre narcisism, este asociată în noile teorii cu beneficiile lecturii de la cele mai fragede vârste. În ceea ce privește educația democratică prin lectură, element pe care și-l asumă Nussbaum, lumea ficțională este înțeleasă ca joc ale cărui reguli sunt din start asumate prin contractul de lectură dintre cititor și autor. Un contract e și conviețuirea cu ceilalți în spațiul democratic, așadar, narativul poate fi un bun mijloc de comprehensiune a relației de tip cauză-efect dintre acțiunile unui individ. Fundament al viețuirii în lumea democratică, empatia față de experiența celuilalt este, pentru Martha Nussbaum, o „competență” pe care o poate oferi exclusiv lectura. Tema este frecventă în această perioadă, fără a fi, trebuie spus de la început, un element de noutate (de la *catharsis*-ul lui Aristotel până la teoriile receptării celei de-a doua jumătăți a secolului XX). În 2007, în *Literatura în pericol*, Tzvetan Todorov îl citează pe filosoful american Richard Rorty⁹, cu ceea ce el numește „o abordare diferită a contribuției pe care literatura o aduce la modul în care înțelegem lumea”¹⁰. Teza lui Rorty rezidă în contestarea „instinctului” freudian ca fundamentare a egoismului rasei umane – și care poate fi depășit prin întâlnirea cu alți indivizi. „A cunoaște noi personaje înseamnă a întâlni noi persoane, cu o diferență: le putem descoperi dintru început din interior, iar fiecare acțiune, din punctul de vedere al autorului”¹¹ – aici poate fi din nou adusă în discuție problema autorului ca dezvoltator pe temă dată, dacă Todorov și-ar fi propus și o înțelegere pragmatic a afirmațiilor americanului. Todorov continuă pledoaria într-o formulă care a făcut mai degrabă carieră în zona didacticii literaturii, de vreme ce trimite, emoțional, la interacțiunea empatică cu celălalt: „orizontul ultim al acestei experiențe [lectura] nu este adevărul, ci iubirea, forma supremă a relațiilor umane”¹². Așadar, noutatea acestor raportări poate fi considerată această asociere cu jocul democrației și formarea cetățeanului secolului XXI – sintagmă „la modă” și „dătătoare de finanțări de cercetare”¹³.

În cele din urmă, discuția despre literatură presupune și o resemantizare a plăcerii estetice. În termenii societății culturale actuale, plăcerea nu este o chestiune de înalt esteticism, care presupune un bagaj teoretic și cultural consistent, ci, mai ales, experiența directă cu universul cărții. J.M. Schaeffer explică experiența de lectură ca „mode d'expérience spécifique”¹⁴. Schimbarea paradigmatică a experienței estetice este subliniată înainte de anii 2000 și de Yves Michaud, pentru care criza artei contemporane se suprapune peste criza reprezentării noastre despre artă, a înțelegerii funcției ei. Promovarea frumosului nu mai e atributul unic al literaturii, într-o epocă în care frumusețea/ esteticul nu mai este al artei, ci al design-ului interior, al modei, al arhitecturii urbane ș.a.m.d. În același context, utopia artei este pentru Michaud triada unei arte de tip comunicațional, democratic și civilizațional. Ideea, reluată de J.M. Schaeffer, este folosită tocmai în direcția democratizării raporturilor artistice: „La lecture n'a pas besoin d'être « mise en relation avec la vie », elle est un moment de la vie, une expérience vécue aussi réelle que n'importe quelle autre”¹⁵. Or, dacă lectura nu trebuie pusă în legătură cu viața, ea fiind un moment de viață, atunci plus-valoarea adusă e de ordin transcultural – toți copiii se liniștesc auzind povești, e unul dintre exemplele din cartea lui Schaeffer¹⁶. Se uită tot mai des, își nuanțează semioticianul teza, că planul cognitiv al lecturii este dublat de unul emotional.

Totuși, dincolo de democratizări și relativizări ale noțiunilor de estetic și de artă, în virtutea rolului de formare culturală pe care îl are literatura, lectorii au cel mai adesea în față opere, nu texte – cultura majoră a ținut la transmiterea acestor „conținuturi” de înaltă clasă. Rastier¹⁷ încearcă în acest sens o diferențiere între texte care pot dezvolta în principal componenta de comunicare, și opere care au valoare estetică, vizând componenta culturală. Dacă dezvoltarea cognitivă, ori identificarea cu un personaj, s-ar putea realiza pornind de la texte diverse și nu neapărat valoroase estetic (vezi teama de tezism enunțată mai sus), doar operele sunt purtătoare de mesaj consistent, tocmai fiindcă sunt dublate de componenta culturală – Rastier însuși nu detaliază ce înseamnă această componentă culturală a operelor, nu o raportează nici la o generalitate a ideilor, nici la persistența lor în timp, cum suntem, „occidental”, programați să gândim valoarea unei cărți în, siajul definiției lui Bloom.

(3) Nu în ultimul rând, luând în considerare rolul de formare al literaturii, atenția teoreticienilor pare a se îndrepta într-adevăr, spre un „în afară” al textelor literare. De aici poate fi întrevăzută și o pledoarie pentru resurecția istoriei literare. J. M. Schaeffer aduce în prim plan importanța care începe să fie acordată în ultimul timp, din nou, studiului faptelor literare¹⁸. Textele literare sunt dublate – în școală, arată el – în proporții aproape egale de texte nonliterare, menite să illustreze contexte istorice și sociale. De asemenea, a devenit tot mai curentă construirea modelelor umane prin intermediul literaturii, direcție în

care se caută sublinierea personalității unor oameni de cultură în memorii, autobiografii sau biografii. Desigur că această abordare resuscitează dezbaterea actuală asupra salvării studiilor literare prin studiile culturale. Reținem observația lui William Marx din 2005¹⁹: „Considerând literatura ca un reflex al societății, ele [studiile literare] îi redau într-adevăr o transparență în raport cu realul pe care o consideram de mult timp pierdută: prin această nouă disciplină, literatura vorbește prin intermediul ei”²⁰. Era data la care Marx privea acuzator spre universitarii francezi, care mențineau o raportare formalistă ca orientare instituționalizată și aprecia relativizarea de peste ocean – „faptul că ea [literatura] ar fi o miză într-o bătălie nu e rău în sine: înseamnă că ea reprezintă ceva în toate sensurile termenului”²¹.

(4) În altă direcție, literatura franceză ca instituție publică este în declin. A spus-o răspicat Tzvetan Todorov, referindu-se nu numai la dispariția interesului pentru lectură, dar și la instituționalizarea studiului literaturii, de la elaborarea programelor școlare până la nivelul universitar și al cercetării. Tot în direcția valorizării sociale, dincolo de divertisment, literatura devine pentru Todorov în 2007 o lecție pe care fiecare o primește despre el însuși – literatura ca discurs despre condiția umană: cel care citește nu va deveni expert în analiză literară, ci în ființa umană. Prin urmare, dacă pornim de la premisa că „ficțiunea nu este o imagine a lumii reale. Ea este exemplificarea virtuală a unei existențe într-o lume posibilă”²², rolul suprem al alegerii exemplificării îi este atribuit aceluia care stabilește ce din literatură trebuie studiat în preuniversitar și universitar. Cum decidem care sunt acele existențe dintr-o lume posibilă care pot fi și trebuie expuse la clasă pentru că aduc plus-valoare și sunt creatoare de „emoții morale”²³ este încă o chestiune la care e dificil de găsit un răspuns unanim acceptat.

Concluzii

Fără doar și poate, un astfel de tablou al evoluției studiilor literare își reclamă, el însuși, imposibilitatea formulării unei concluzii. A ne rezuma la proclamarea studiilor literare în litigiu înseamnă, însă, nici mai mult, nici mai puțin decât o contaminare cu specificul subiectului. Prin urmare, este necesar a puncta, în acest moment, tendința studiilor literare de a-și căuta legitimitatea în afara condiției estetice a literaturii – pentru o integrare în „marea familie” a umanoarelor, în circuitul studiilor culturale și în direcția promovării argumentate în termeni de *management* a literaturii, cu toate „pro”-urile și „contra”-urile așezate pe masa unui auditoriu din ce în ce mai puțin cel specializat.

Interesant este, pe de altă parte, de urmărit în linia acestei schisme între universitarii care studiază literatura și publicul care o gustă, cum literatura însăși devine alta, dacă pleacă de la premisa că se adresează altor ochi. Alexandru Matei²⁴ aduce în spațiul românesc această dezbatere, oferind exemplul scriitorului francez Beigbeder

care face critică literară și jurnalism literar la reviste glossy, de vreme ce universitarii nu mai sunt capabili de a da trend-ul literaturii franceze și de a stabili consacrarea unui scriitor sau a altuia.

Dacă o concluzie se cere formulată, aceasta trebuie să privească faptul că sub ochii filologilor se naște nu numai o nouă raportare la studiile literare, ci, mai ales, o nouă concepție asupra literaturii – menit să răspundă necesității unei comunități care așteaptă să fie educată democratic, într-o piață unde concurează cu toate celelalte forme de divertisment. Desigur că studiul literaturii nu este o știință „slabă” și că el nu trebuie să împrumute de la alte discipline pentru a-și justifica menirea, însă ne temem că această interdisciplinaritate este inevitabilă, întrucât literatura însăși evoluează în direcții pentru care filologii vor avea nevoie de lupele altor discipline.

Note:

1. Formula îi aparține fostului președinte francez Nicolas Sarkozy și apare într-o declarație publică dintr-un interviu oferit în campanie electorală ziarului francez *20 minutes*. Sarkozy răspunde aici acestei întrebări a jurnalistului „Si je veux faire littérature ancienne, je devrais financer mes études?”, pledând pentru reducerea șomajului în rândul celor care se specializează, de fapt, de la început într-un domeniu incapabil să creeze locuri de muncă: „Vous avez le droit de faire littérature ancienne, mais le contribuable n'a pas forcément à payer vos études de littérature ancienne si au bout il y a 1000 étudiants pour deux places. Les universités auront davantage d'argent pour créer des filières dans l'informatique, dans les mathématiques, dans les sciences économiques. Le plaisir de la connaissance est formidable mais l'Etat doit se préoccuper d'abord de la réussite professionnelle des jeunes”.
2. François Rastier, *Apprendre pour transmettre. L'éducation contre l'idéologie managériale*, Paris, PUF, 2013, 255 p.
3. J.-M. Schaeffer, *Petite écologie des études littéraires. Pourquoi et comment étudier la littérature?*, Paris, Ed. Thierry Marchaisse, 2011, 128 p.
4. Martha Nussbaum, *Les émotions démocratiques : Comment former le citoyen du XXIe siècle*, Paris, Ed. Climats, 204 p.
5. Yves Citton, *Lire, interpréter, actualiser. Pourquoi les études littéraires?*, Paris, Ed. Amsterdam, 2007, 364 p.
6. Yves Citton, *Lire, interpréter, actualiser. Pourquoi les études littéraires?*, Paris, Ed. Amsterdam, 2007, p. 25
7. J.-M. Schaeffer, *Petite écologie des études littéraires. Pourquoi et comment étudier la littérature?*, Paris, Ed. Thierry Marchaisse, 2011, p. 112
8. Martha Nussbaum, *Les émotions démocratiques: Comment former le citoyen du XXIe siècle*, Paris, Ed. Climats
9. R. Rorty, *Redemption from Egotism. James and Proust as spiritual exercises*, Telos, 3:3, 2001.
10. Tzvetan Todorov, *Literatura în pericol*, București, Ed. Art, 2011, p. 76
11. *Ibidem*, p. 77
12. *Ibid.*
13. Fără a face obiectul acestei lucrări, trebuie specificat aici

că această discuție asupra utilității științelor umaniste pentru societate se asociază cu problema obținerii de finanțări pentru proiectele de cercetare din domeniul umanioarelor, temă dezvoltată de François Rastier în *Apprendre pour transmettre. L'éducation contre l'idéologie managériale* (Paris, Ed. PUF, 2013).

14. J.-M. Schaeffer, *Petite écologie des études littéraires. Pourquoi et comment étudier la littérature?*, Paris, Ed. Thierry Marchaisse, 2011, p. 106
15. *Ibidem*, p. 107
16. *Ibidem*, p. 114
17. François Rastier, *Apprendre pour transmettre. L'éducation contre l'idéologie managériale*, PUF, Paris 2013
18. Formula lui J.-M. Schaeffer în *Petite écologie des études littéraires. Pourquoi et comment étudier la littérature?* (Ed. Thierry Marchaisse, 2011 este „études des faits littéraires”.
19. Ne referim la cartea lui William Marx, *L'adieu à la littérature*, apărută la Paris, Ed. de Minuit în anul 2005
20. William Marx, *Rămas-bun literaturii*, București, Editura România Press, 2008, p. 230
21. *Ibid.*
22. J.-M. Schaeffer, *Petite écologie des études littéraires. Pourquoi et comment étudier la littérature?*, Paris, Ed. Thierry Marchaisse, 2011, p.84 – traducerea ne aparține
23. Formula îi aparține Marthei Nussbaum, *op. cit.*
24. Alexandru Matei, *Ultimele zile din viața literaturii*, București, Editura Cartea Românească, 2008, p. 383-384

Bibliography:

- Citton, Yves, *Lire, interpréter, actualiser. Pourquoi les études littéraires? / Read, Interpret, Actualize. Why Literary Studies?*, Paris, Ed. Amsterdam, 2007;
- Marx, William, *L'adieu à la littérature / A Farewell to Literature*, Paris, Ed. de Minuit, 2005 (*Rămas-bun literaturii*, București, Editura România Press, 2008);
- Matei, Alexandru, *Ultimele zile din viața literaturii / The Last Days in Literature's Life*, București, Editura Cartea Românească, 2008;
- Michaud, Yves, *La Crise de l'art contemporain / The Crisis of Contemporary Art*, Paris, PUF, 2011;
- Nussbaum, Martha, *Les émotions démocratiques: Comment former le citoyen du XXIe siècle / Democratic Emotions: How to Create the Citizen of the 21st Century*, Paris, Ed. Climats, 2013;
- Rastier, François, *Apprendre pour transmettre. L'éducation contre l'idéologie managériale / Learning for Transmitting. Education versurs Managerial Ideology*, Paris, PUF, 2013;
- Schaeffer, J.-M., *Petite écologie des études littéraires. Pourquoi et comment étudier la littérature? / Little Ecology of Literary Studies. Why and How to Study Literature?*, Paris, Ed. Thierry Marchaisse, 2011;
- Todorov, Tzvetan, *La littérature en péril / Literature in Danger*, Paris, Editions Flammarion, 2007 (*Literatura în pericol*, București, Ed. Art, 2007).